

Sâdî
Çelebi'nin
iki fetvası
(İlmîye
Salnâmesi,
s. 358, 360)

seyin Paşa, nr. 41-42; Hacı Selim Ağa Ktp., Yâkub Ağa, nr. 8, Hacı Selim Ağa, nr. 114). Metot ve muhteva bakımından eserin kendine has bazı özellikleri vardır. Baş kısmındaki açıklamalarda Sa'deddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî ve Ekmeleddin el-Bâbertî'nin fikirlerine sıkça yer verilmiş, sûre isimleri, nüzül yerleri ve âyet sayıları hakkındaki görüşlere temas edilmiş, Celâleddin es-Süyûtî'den nakillerde tercih edilen görüşler belirtilmiştir. Gramerde *el-Kâfiye*, lugatta *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, usulde *et-Telvîh* en çok istifade edilen kaynaklardır. Hâşiyelerde *el-Keşşâf* üzerine yapılan çalışmalardan faydalanılması, yer yer bunlara ilâveler yapılması esere ayrı bir değer kazandırmış ve ulemânın takdiline mazhar olmuştur (*Keşfü'z-zunûn*, I, 191; Bilmen, II, 642). Sûrelerin Mekki veya Medeni oluşuna, ayrıca bir sûre içinde farklı yerlerde nâzil olan âyetlere dikkat çeken Sâdî Çelebi, Beyzâvî'nin sûre sonunda verdiği sûrelerin fâziletine dair hadisleri tahrîc ederek değerlendirmiştir. Sarf, nahiv, lugat, iştikak ve belâgatla ilgili notlar üzerinde durmuş, kıraat vecihlerini belirterek bunlar arasında tercihler yapmıştır. Sâdî Çelebi hâşiyesinde bazı sûrelerin sonuna ne zaman tamamlandığını kaydetmiştir. Hüd sûresinin sonunda bu sûrenin hâşiyesini 1531'de tamamladığını belirttiğine göre eserini İstanbul kadılığıının son yıllarında yazmaya başlamış olmalıdır. Eser 5 Cemâziyelevvel 944'te (10 Ekim 1537) tamamlanmıştır. 2. *Fetâvâ-yı Sa'diyye* (Mecmû'a-ı Fetâvâ) (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2680; Sâliha Hatun, nr. 112; Şehid Ali Paşa, nr. 1073). Sâdî Çelebi'nin ayrıca çeşitli eserlere şerh, hâşiye ve ta'likat tarzında çalışmaları vardır. Bunlar arasında *Manzûme fi'l-fıkh*, *Hâşiye 'ale'l-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye* (I-VIII, Kahire 1356; I-IX, Kahire 1306, 1319; I-X, Kahire 1970), *Hâşiye 'ale'l-Kâmûs li-Firûzâbâdi* ve *Resâ'il Ta'likât-ı Muhtelifa* sayılabilir. Şiirleri ve düşürdüğü tarihlere ait örnekler çeşitli tezkiirelerde yer alır (meselâ bk. Latîfî, s. 306).

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, D.5781; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 935 (1546), bk. İndeks; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 157-158; Mahmûd Süleyman el-Kelevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Resûlküttâb, nr. 690, vr. 399^b-400^b; Latîfî, *Tezkire-tü's-sü'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 305-306; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 443-445; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli* (haz. Mehmet Canatâr), İstanbul 2004, bk. İndeks; *Keşfü'z-zunûn*, I, 191; Müstakimzâde, *Devhâ-i Meşâyih-i Kibâr*, Süleymaniye Ktp., Aşîr Efendi, nr. 251, vr. 7^b-8^b; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 18; *Sicill-i Osmânî*, III, 25; *Osmanlı Müellifleri*, I, 323; *İlmîye Salnâmesi*, s. 355-360 (fetvalarından beş örnek verilmektedir); Uzunçarşılı, *İlmîye Teşkilâtı*, s. 177, 178, 197, 201, 202; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 642; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, IV, 216; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 88; R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986, s. 240-244; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*, İstanbul 2006, s. 324-330; *Mu'cemü't-târîhi't-türâşi'l-İslâmî fi mektebâtü'l-âlem* (haz. Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut), Kayseri, ts. (Mektebe Yayınları), II, 1190-1192, nr. 3183; H. Ritter, "Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmîne Âit Arapça Yazmalar", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 38; Recep Akakuş, "Şeyhülislam Sa'dî Çelebi ve Dârü'l-Kurâsi", *Diyanet Dergisi*, XXV, Ankara 1989, s. 96; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2570.

MEHMET İPŞİRLİ - ZİYA DEMİR

SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ

(سعدی شیرازی)

Ebû Muhammed Sa'dî
Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih
b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî
(ö. 691/1292)

Fars edebiyatının
en büyük şairlerinden.

Şîrâz'da dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak farklı rivayetler nakledilmektedir. Bu konudaki en önemli işaretlerden biri *Gülistân*'da yer alan, gençlik döneminde kendisinin mürebbi ve şeyhi olduğunu belirttiği Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ile

alâkalı hikâyedir (*Külliyât*, s. 80). Bazı araştırmacılar hikâyede adı geçen zatın Ebû'l-Ferec Cemâleddin İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) olduğunu kabul ederek Sa'dî'nin adı geçen âlimin ölümünden en az yirmi yıl önce 577 (1181-82) yılı civarında dünyaya geldiğini ileri sürmüştür. Gerçekte ise bu kişi İbnü'l-Cevzî ile aynı ismi, künye ve lakabı taşıyan torunudur. Torun İbnü'l-Cevzî dedesi gibi Bağdat'ta vaizlik, Müstansiriyye Medresesi'nde müderrislik yapmış, 633'te (1235-36) Dârülhilâfe muhtesibi olmuş, babası ve iki kardeşyle birlikte *Gülistân*'ın telif edildiği 656 (1258) yılında Bağdat'ın istilâsı sırasında Moğollar tarafından öldürülmüştür. Sa'dî'nin gençliğinin bu hocasının muhtesibliği dönemine rastlaması sebebiyle o sırada yaşının yirmi civarında olması muhtemeldir. Buna göre 610-615 (1213-1218) yıllarında doğmuş olmalıdır. Yaşadığı dönemde sahip olduğu şöhrete ve halkın takdirini kazanmış olmasına rağmen hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Eserlerinden hareketle kaleme alınan biyografilerdeki bilgileri de aktarılan tarihî hadiselerle uyuşmaması sebebiyle ihtiyatla karşılamak gerekir. Mahlası olan "Sa'dî"yi ne şekilde aldığı hususunda da ihtilâf vardır. Bazı kaynaklara göre bu mahlası Atabek Sa'd b. Zengî b. Mevdûd-ı Salguri'nin (ö. 623/1226) adından gelmektedir. Ancak Sa'dî'nin külliyatında Sa'd b. Zengî'yi metheden bir şiiri mevcut değildir. Ayrıca *Bostân*'daki bazı beyitlerden onun şöhretinin Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî zamanında başladığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Fuâtî ve Hamdullah el-Müstevfî gibi tarihçiler ise bu mahlasın Sa'd b. Ebû Bekir b. Sa'd'a intisabıyla alâkalı olduğunu ileri sürmekte ve bu görüş araştırmacıların çoğu tarafından kabul edilmektedir. *Gülistân*'da Atabek Ebû Bekir b. Sa'd'ı andıktan sonra Şehzade Sa'd b. Ebû Bekir'i övmesi ve bu eserini ona ithaf etmesi bu görüşü desteklemektedir.

Sa'dî, Atabek Sa'd b. Zengî'nin mülâzımı olan babasının gözetiminde eğitime başladı. Genç yaşta kaybettiği babasının ölümü üzerine anne tarafından dedesi olan Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî tarafından yetiştirildi. İlk dinî ve edebî bilgileri Şîrâz'da aldıktan sonra öğrenimini tamamlamak için 620 (1223) yılı civarında Bağdat'a gitti ve Nizâmiye Medresesi'nde ders gördü. Bağdat Müstansiriyye Medresesi'nde hocalık yapan İbnü'l-Cevzî ile *Bostân*'da kendisinden söz ettiği Şehâbeddin es-Sühreverdî'den etkilendi. Sa'dî'nin Bağdat'taki diğer hocalarının kimler olduğu hususunda bilgi bulunmamakla birlikte o dönem-

de Nizâmîye Medresesi'nde müderris olan Bahâeddin Zekerîyyâ el-Mültânî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Bağdâdî, Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd ez-Zencânî ve Necmeddin el-Bâdrâî gibi âlimlerden de ders almış olmalıdır. Bağdat'ta tahsilini tamamlayarak 655 (1257) yılında Şîraz'a dönen Sa'dî, Fars bölgesinin yöneticisi olan Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin şehzadesi Sa'd b. Ebû Bekir b. Sa'd'ın yakınları arasına katıldı. Bu hânedan mensuplarından başka içlerinde İlhanlı devlet adamı Atâ Melik el-Cüveynî ile kardeşi Şemseddin el-Cüveynî'nin de bulunduğu bazı devlet adamlarını öven şiirler yazdı; hayatını irşad ve halka hizmetle geçirdi. Şîraz'da iken hac vazifesini yerine getirip Tebriz yoluyla geri dönen Sa'dî, Tebriz'de Moğol Hükûmdarı Abaka Han ile görüştü ve ondan saygı gördü (a.g.e, s. 919-921). Ömrünün son yıllarını Şîraz'ın kuzeybatısında şimdi medfun bulunduğu hankahında riyâzet ve ibadetle geçiren Sa'dî'nin ölümüne dair kaynaklarda farklı tarihler verilmişse de son araştırmalar neticesinde (bk. bibl., Sa'dî-i Neffisî, VI/1 [1337/1958], s. 64-82) 27 Zilhicce 691'de (9 Aralık 1292) öldüğü tesbit edilmiştir. Zamanla harap olan mezarı ve hankahı Kerîm Han Zend tarafından 1180'-de (1766) yeniden yaptırılmıştır. Gerek kendi eserlerinden gerekse ondan bahseden kaynaklardan Hicaz, Şam, Lübnan ve Anadolu'ya gittiği anlaşılmaktadır. Ancak eserlerinde ve özellikle *Gülüştân*'da Kâşgar, Doğu Türkistan, Belh, Sûmenât, Mısır, Habeshistan, Ermenistan, Çin vb. yerlere gittiğine dair bilgilerin ve bu çerçevede anlattığı hikâyelerin tarihî hadiselerle örtüşmemesi sebebiyle bunların şairane hayal

ürünü olduğu ileri sürülmektedir. Sa'dî henüz hayatta iken büyük bir şöret kazanmış, İran dışında yaşayan Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve Hasan Dihlevî gibi çağdaşı şairler gazellerinde onun üslûbunu takip etmiştir. Sa'dî'nin hayatının sonlarında Ak-saray'da yaşayan Seyf-i Fergânî de onun bazı şiirlerine nazîreler yazmış, hakkında methiyeler söylemiştir.

VI ve VII. (XII-XIII.) yüzyıl şairlerinin aksine Sa'dî bütün şiirlerinde bilinen ve yaygın olarak kullanılan kelimeleri tercih etmiştir. Onun şiirlerinde Arapça terkip ve cümleler Senâî, Evhadüddîn-i Enverî ve Hâkânî-i Şîrvânî'ninki kadar yaygın değildir. Eserlerinde Farsça'da kullanılan Türkçe kelimelere de yer veren Sa'dî'nin şiir ve nesrinin en bâriz özelliği akıcı ve sehlî mümtenî' olmasıdır. Sa'dî, yaşadığı dönemde yaygın nazım şekli olan gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmeliğe kavuşturmuştur. Divanında âşıkane gazeller çoğunluktadır. Manzum ve mensur eserlerinde Farsça'da eskiden beri yaygın biçimde kullanılan atasözlerinden faydalanmış, bunun yanında toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olan özlü sözleri atasözü haline gelerek günümüze kadar kullanılagelmıştır. Sa'dî'nin tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, Türk ve Urdu edebiyatlarıyla Batı dünyasında da önemli izler bırakmıştır. Dindar bir ailede yetişen ve İslâmî ilimleri tahsil eden Sa'dî'nin hangi mezhebi benimsediği kesin şekilde bilinmiyorsa da Sünnî olduğunu söylemek mümkündür.

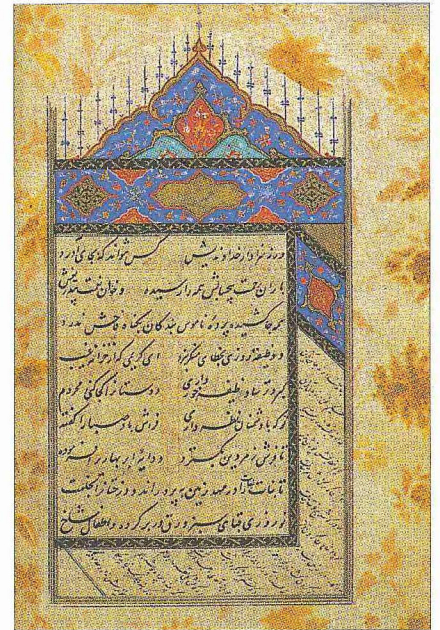
Eserleri. Sa'dî'nin manzum ve mensur eserleri *Küllîyyât* adı altında toplanmış olup bunun ilk defa kimin tarafından gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Ancak *Gülüştân* ve *Bostân* gibi kitapların yanında diğer eserlerini de bizzat Sa'dî'nin bir araya getirdiği muhakkaktır. *Küllîyyât*'ın mevcut tertibi Ali b. Ahmed b. Ebû Bekr-i Bîsûtûn tarafından 726 (1326) ve 734 (1333) yıllarında yapılmıştır. Bîsûtûn'un ifadesine göre *Küllîyyât* on altı kitap ve altı risâle olmak üzere yirmi iki veya on altı kitap yedi risâle şeklinde yirmi üç eseri ihtiva edecek biçimde daha önce bir başkası tarafından derlenmiştir (*Küllîyyât*, s. 923-925).

Manzum Eserleri. 1. Bostân* (Sa'dî-nâme). Eserde Sa'dî idealize ettiği dünyanın nasıl olması gerektiğini anlatır. *Küllîyyât* içinde ve müstakil olarak birçok defa basılmış, Türkçe başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır. 2. *Kaşâyid-i 'Arabî*. 700 beyit civarında

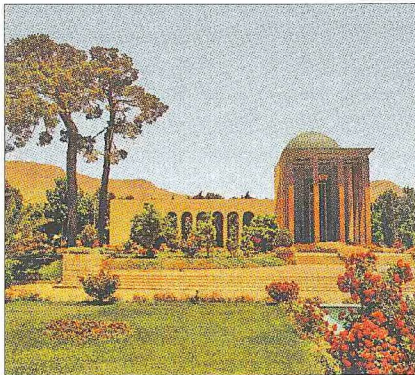
medih ve nasihatle Mu'tasım-Billâh'a mersiye olarak yazılmış uzun bir kasideden ibarettir. 3. *Kaşâyid-i Fârsî*. Vaaz, nasihat ve tevhidden başka zamanın hükümdar, vezir ve ileri gelen şahsiyetleri için yazılmış kasidelerden oluşmaktadır. 4. *Merâşî*. Mu'tasım-Billâh, Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî, Sa'd b. Ebû Bekir, Emîr Fahreddin ve İzzeddin Ahmed b. Yûsuf için mersiye olarak yazılmış kasidelerle hâmisi Atabek Sa'd b. Ebû Bekir adına kaleme alınmış son derece etkili bir terciibendi ihtiva etmektedir. Diğer manzum eserleri de şunlardır: *Mülemma'ât ve Müşelleşât*, *Tercî'ât*, *Ṭayyibât*, *Bedâ'î*, *Ḥavâtîm*, *Gazeliyyât-ı Kadîm*, *Şâhibiyye* (Farsça ve Arapça kıtalardan ibaret olan eserde şiirlerin çoğu Sâhibdîvân Şemseddin el-Cüveynî'ye methiye olduğundan bu isimle anılmaktadır), *Huşiyyât* (*Habîşât*; Hezel tarzı şiirlerden oluşmaktadır), *Rubâ'îyyât*, *Müfredât*.

Mensur Eserleri. 1. Gülüştân*. Fars edebiyatının şaheserlerinden olan, Sa'dî'nin bilgi ve tecrübesini belâgat ve fesahatle yoğurup yazıya döktüğü *Gülüştân* onun Farsça ve Arapça şiirleriyle karışık mensur bir eserdir. *Bostân* gibi birçok baskısı ve çeşitli dillere tercümelere yapılmıştır. 2. *Takrîr-i Dibâce*. *Küllîyyât*'ın eski nüshalarında bulunmayan bu bölüm X. (XVI.) yüzyılda istinsah edilmiş yazmalarda yer

Sa'dî-i Şîrazî'nin küllîyatından tezhipli bir sayfa (İÜ Ktp., FY, nr. 459)

Sa'dî-i Şîrazî'nin anıt mezarı

alır. 3. *Naşîhatü'l-mülûk* (*Neşâyihü'l-mülûk*). Sa'dî'nin dostlarından birinin isteği üzerine hükümdarlara öğüt vermek amacıyla kaleme alınmış nazımla karışık bir risâledir. 4. *Risâle-i 'Akl u 'İşk*. Sa'ded-din Netanzî'nin akıl ve aşkla ilgili sorusuna Sa'dî'nin sade bir dille verdiği cevaptır. 5. *Risâle-i Enkiyânû*. Yöneticilerin, hükümdarların davranışlarına dair bilmesi ve uyması gereken bazı hususlarda Enkiyânû'ya verilen öğütlerden ibarettir. 6. *Meccâlis-i Pencgâne*. Farsça ve Arapça şiirlerle karışık olarak muhtemelen Sa'dî'nin vaazlarından oluşan, âyet ve hadislerden faydalanılarak yazılmış beş meclisten ibaret bir eserdir. 7. *Risâle-i Şelâse* (*Takrîrât-ı Şelâse, Se Risâle*): *Su'âl-i Şâhib-dîvân, Mülâkât-ı Şeyh bâ Abaka Han, Risâle-i Şemseddin Tâzi-gûy*. Sa'dî'nin *Külliyyât*'ında bulunan bazı risâlelerin Sa'dî'nin telifi mi yoksa ondan aktarılan rivayetler mi olduğu kesin şekilde bilinmemektedir. Sa'dî'nin eserleri külliyyat halinde veya müstakil olarak defalarca basılmıştır. *Külliyyât*'ın en önemli neşirleri Abbas İkbâl-i Âştîyânî (Tahran 1317 hş./1938), Muhammed Ali Fûrûgî (Tahran 1320), Abdülazîm Karîb (Tahran 1330 hş./1951), Müzâhir Musaffâ (Tahran 1340/1961), Halîl Hatîb Rehber (Tahran 1348/1969) ve Hasan-ı Enverî (Tahran 1384 hş./2005) tarafından gerçekleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'dî-i Şîrâzî, *Külliyyât-ı Sa'dî* (nşr. M. Ali Fûrûgî – Abdülazîm Karîb), Tahran 1381 hş., s. 80, 919-921, 923-925; Safâ, *Edebiyyât*, III/I, s. 584-613; III/II, s. 1217-1219; *Mecmû'a-i Makâlât-ı 'Abbâs İkbâl-i Âştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1350/1971, s. 473-492; Ali Deştî, *Kalem-rov-ı Sa'dî*, Tahran 1364; H. Massé, *Essai sur le poète Sadi*, Paris 1919; a.e.: *Tahkîk der Bâre-i Sa'dî* (trc. Gulâm Hüseyin Yûsufî – M. Hasan Mehdî-vî Erdebîlî), Tahran 1369; Mansûr Restgâr-ı Fesâî, *Makâlât-ı der Bâre-i Zindegî ve Şî'r-i Sa'dî*, Tahran 1375; *FME*, s. 168-201; M. Nazî Şahinoğlu, *Sa'dî-yi Şîrâzî ve İbn Teymiyye'de Fert ve Cemiyet İlişkileri*, İstanbul 1991; a.mlf., "Sa'dî'de Tasavvuf", *EFAD*, X/1 (1979), s. 223-241; Sîrûs-ı Şemîsâ, *Seyr-i Çâzel der Şî'r-i Fârsî*, Tahran 1373; *Zîkr-i Cemîl-i Sa'dî*, Tahran 1373 hş., I-III; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Bâ Kârûân-i Hulle*, Tahran 1374 hş., s. 243-260; Hücetî, "Sa'dî der Şîbh-i Kârre", *Dânîşnâme-i Edeb-i Fârsî: Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380, IV, 1386-1398; M. Gulâm Rızâyî, *Sebkşînâsî-yi Şî'r-i Fârsî ez Rûdekî tâ Şâmlû*, Tahran 1381, s. 174-188; Saîd-i Hamîdîyân, *Sa'dî der Çâzel*, Tahran 1384; Hasan-ı Enverî, *Şûride vü bi-Karâr der Bâre-i Sa'dî ve Âşâr-ı Ū*, Tahran 1384; Saîd-i Nefîsî, "Târîh-i Dürüst-i Dergüzeşt-i Sa'dî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, VI/1, Tahran 1337/1958, s. 64-82; Tahsin Yazıcı, "Sadî", *İA*, X, 36-41; R. Davis, "Sa'dî", *EP* (Ing.), VIII, 719-723; Mazriye Muhammedzâde, "Sa'dî-yi Şîrâzî", *DMT*, IX, 166-169.

MUSTAFA ÇİÇEKLER

SA'DİLER

(السعديون)

Fas'ta hüküm süren
bir İslâm hânedanı
(1511-1659).

Fas'ta (el-Mağribü'l-Aksâ) hüküm süren Fas şerifleri hânedanlarından biri olup Hz. Peygamber'in torunu Hasan'ın soyundandır. Sa'dîler'in Resûl-i Ekrem'in sûtânesi Halîme'nin kabilesi Benî Sa'd'a mensup olduğunu söyleyenler de vardır. VI. (XII.) yüzyılda Fas'ın güney kesiminde yer alan Der'a vadisine yerleşen Sa'dîler'in tarih sahnesine çıktığı dönemde Fas'ın Akdeniz kıyıları İspanyollar, Atlantik sahilleri Portekizliler tarafından işgal edilmişti. Vattâsîler'in son devrini yaşadığı ve mahallî yönetimlerin topraklarını savunmadığı bu dönemde işgalcilerle mücadeleyi kabileleri yönlendiren tarikat şeyhleri, murâbitlar ve şerifler üstlendi. Portekizliler'e karşı Sûsulaksâ bölgesinde yürütülen cihad hareketine o bölgede yaşayan Sa'dî liderleri öncülük ediyordu. Hz. Hasan soyundan olmaları yanında bu mücadelede kazandıkları başarılar onları millî kahraman haline getirmişti. Bu sırada Ebû Abdullah Mevlây Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman es-Sa'dî, cihadda etkili olan Cezûliyye tarikatı şeyhi Muhammed b. Mübârek el-Akâvî'nin tavsiyesiyle hristiyanlara karşı cihadı organize etmek üzere Sûs bölgesine çağırıldı. Davet için gelen kabile reisleriyle birlikte Der'a'dan Sûs bölgesinde Târûdânt (Tarudanat) yakınındaki Tidsî köyüne giden Muhammed burada toplanan yaklaşık elli kabile reisinden Sûs bölgesinin cihad emîri olarak biat aldı (916/1511). Fonti'de Portekizliler'e karşı başarı kazanan ve kısa sürede bütün kabilelerin desteğini sağlayarak Fas'ın güneyinde hâkimiyet alanını genişleten Muhammed'e Kâim-Biemrillâh unvanı verildi. Tarihçilerin çoğu tarafından Sa'dîler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı sayılan Muhammed büyük oğlu Ahmed'i veliyaht tayin ederek verasete dayalı bir idareyi başlatmış oldu. Muhammed'in 923'te (1517) vefatından sonra yerine bazı tarihçilerin hânedanın gerçek kurucusu saydığı Ahmed el-A'rec geçti. Ahmed el-A'rec ile onun vezir tayin ettiği kardeşi Mevlây Muhammed eş-Şeyh, Portekizliler'e karşı zafer kazanarak Asfi ve Azemmûr'u geri aldılar. Vattâsî valisinin ölümünün ardından Merakeş'e girip burayı başşehir edindiler (930/1524). Bu gelişme iki tarafı savaşa sürüklediyse de Vattâsîler'in Merakeş'i geri alma

teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Sa'dîler'in Vattâsîler'i ağır bir yenilgiye uğrattığı Ukbâ savaşı'nın ardından Tâdlâ'nın güneyi ve Sûs'un Sa'dîler'e, Tâdlâ'dan Cezayir'e kadar olan bölgenin Vattâsîler'e bırakılması şartıyla bir anlaşma yapıldı (943/1536). Böylece iki devletin egemenlik alanlarının belirlenmesinin yanı sıra Sa'dî yönetimi Vattâsîler tarafından tanınmış oldu. Portekizliler ve İspanyollar'a karşı başarı kazanan ve bazı sahil şehirlerini geri alan iki kardeş yirmi üç yıl uyum içinde çalıştı. 1537'de Portekiz ile üç yıl süreli bir antlaşma imzalandı.

Ahmed'in, oğlunu veliyaht tayin etme düşüncesi, buna karşılık Muhammed'in ele geçirdiği ganimetlerin yarısını yanında bırakmaması yüzünden iki kardeş arasında savaşı çıkı. Savaşı kazanıp tahta oturan Mevlây Muhammed eş-Şeyh ağabeyini ve çocuklarını hapse attı (946/1539). 1541'de Agâdîr'i ele geçirdi. Aynı yıl Safî Kalesi'ni kuşatarak Portekizliler'i Safî ve Azemmûr'u terketmeye, 1550'de Kasrüssagîr ile Asîlâ'yı boşaltmaya mecbur bıraktı. Böylece Portekiz'in Fas'ta sürdürdüğü yayılma siyasetini sona erdirmiş oldu. Fas'ın tamamını ele geçirmeye karar veren Muhammed eş-Şeyh bir dizi savaş neticesinde Fas şehrine girip Vattâsî hâkimiyetine son verdi (956/1549). Cezayir'e giderek Osmanlılar'a iltica eden Ebû Hassûn dışında Vattâsî liderlerini tutuklayıp Merakeş'e gönderdi. Bir yıl sonra doğuya yöneldi ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Abdülvâdî emîrinin idaresinde bulunan Tilimsân'a girdi. Ardından Şelif vadisi ve Müstegânim'in zaptına kalkıştı. Bunun üzerine duruma müdahale eden Osmanlı ordusu Sa'dîler'i mağlûp ederek Tilimsân'ı geri aldı. Osmanlı himayesinde tekrar tahta oturan Ebû Zeyyân'ın aynı yıl içinde ölmesiyle Abdülvâdî hânedanı sona ermiş oldu.

Vattâsî liderlerinden Ebû Hassûn, Sâlih Reis kumandasındaki Osmanlı ordusuyla Fas şehrine saldırdı, Muhammed eş-Şeyh'i oradan çıkarp tekrar Vattâsî tahtına oturdu (961/1554). Ancak Osmanlı birliklerinin buradan ayrılmasının ardından Ebû Hassûn Muhammed eş-Şeyh tarafından ağır bir yenilgiye uğratılarak öldürüldü. Böylece Vattâsîler hânedanı son buldu. İkinci defa Fas şehrine giren Muhammed eş-Şeyh, Osmanlı tehdidine karşı İspanyollar'ın desteğini aramaya başladı. Onun düşmanca tutumuna rağmen Kanûnî Sultan Süleyman, Harrûbî'yi Fas'a elçi göndererek Muhammed eş-Şeyh'in saltanatını tebrik etti. Vattâsîler döneminde olduğu gibi hutbeleri Osmanlı sultanı adına okutmasını istedi. Padişahın emredici üslûbuna ve